

- Németh, 1935 – Németh Antal: A BÁNK BÁN SZÁZ ÉVE A SZÍNPADON. Budapest Székesfőváros, 1935.
Orosz, 1974 – Orosz László: KATONA JÓZSEF. Gondolat, 1974 (Nagy Magyar Írók).
Pándi, 1980 – Pándi Pál: BÁNK BÁN-KOMMENTÁROK. Akadémiai, 1980. I-II (Korunk Tudománya).
Péterfy, 1987 – Péterfy Jenő: KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA, magyarázza Péterfy Jenő, 2. kiadás.
Franklin, 1897 (Jeles Iskolai Írók Tára, 22).
Sőtér, 1971 – Sőtér István: A TEREMTÉS VESZTÉSE. II: AZ EMBER ÉS MŰVE. Akadémiai, 1971.
Sütő, 1993 – Sütő József: „RENDÜLETLENÜL” VAGY MEGRENDÜLVÉ? (A BÁNK BÁN EGYIK SZÍNI UTASÍTÁSÁHOZ). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1993.
VMÖM, 1969 – Vörösmarty Mihály ÖSSZES MŰVEL, 14. DRAMATURGIAI LAPOK. Akadémiai, 1969.
Waldapfel, 1942 – Waldapfel József: KATONA JÓZSEF. Franklin, 1942.

George Szirtes

ÉSZAKI LEVEGŐ – MAGYAR NOVA ZEMBLA

„Mint északi, fagyott szavak.”
(Samuel Butler: HUDIBRAS)

„Legnagyobb elképedésemre rá kellett jönnöm, hogy szavaink megfagytak a levegőben, még mielőtt elértek volna annak a füléhez, akihez intéztük őket. Feltételezésem hamarosan igazolódott, amikor is a növekvő hidegben az egész társaság megnémult – helyesebben megsüketült, hiszen, mint később kiderült, mindenki úgy tudta, hogy ugyanolyan jól beszél, mint annak előtte; csakhogy amint napvilágra jutottak a szavak, menten összetömörödtek és elvesztek. Nyomorúságos látványt nyújthatunk, amint bólogatunk és tátogunk egymásra, mindenki beszél, de senkit nem hallanak. Egy tengerész egy mérföld távolságban közeledő hajónak próbált jelezni: integetett, rekedtre suttogta a torkát, majd' kiköpte a tüdejét, de mindhiába.

Siralmas helyzetünk három hétig tartott. Végre megfordult a szél, s köröttünk a lég felengedett. Kabinunk azonmód megtelt valami száraz kattogással, mint később kiderült, pont a fejünk felett mássalhangzók recsegtek, s zajukba időnként pisszegés vegyült, amit én az angol nyelvben oly gyakran előforduló sziszegő hangoknak tulajdonítottam. Hamarosan suttogások szellőjét éreztem játszani fülem körül; ezek, puha és könnyű anyagból lévén, azonmód folyékonyá lettek a kabinunkon keresztülfúvó meleg szélben. Hamarosan szótagok és rövid szavak, végül pedig teljes mondatok következtek, melyek

fagyottságuk állapotja szerint olvadtak fel előbb vagy utóbb; így hát ekkor már mindazt hallottuk, ami a három, hogy úgy mondjam, néma hét alatt mondatott ki. Igen kora reggel volt, meglepetésemre mégis ezt a bejelentést hallottam: »Sir John, éjfél van, takarodó ideje.« Felismertem a kormányos hangját, és miután összeszedtem a gondolataimat, arra a következtetésre jutottam, hogy e szavak nyilván napokkal korábban hangozhattak el, ám az enyhülés beállta előtt nem hallhattam őket. Olvasómnak nem fog nehezére esni, hogy elképzelje a legénység elképedését a zszibongó beszélyt hallván, amidőn a száját senki fel nem nyitotta. Az általános megrökönyödés közepette huzamos káromkodás- és szitoközön ütötte meg fülünket, a reszelős hangról felismertem a fedélzetmestert, ezt a felettebb epés fickót, aki alkalmasint szitokszavakkal és átkokkal illetett, azt hívén, hogy nem hallom, minthogy korábban számos alkalommal csigára húzattam ez okból, amit, említett istenes felfohászkodásaira tekintettel, ez alkalommal sem mulasztottam el, amint a szemem elé került.”

(NOVA ZEMBLA* – *Sir John Mandeville*** lovag naplója.
Idézi: Joseph Addison a *Tatler* 254. számában, 1710.)

1. Észak felé

Indulni, csak úgy, az orrunk után,
biztos földje felé a rációnak,
jó széllel, túl az erkölcs délkörein,
csücsülni egy bőrönd meleg ruhán,
a kellő szellemi munícióval:
ez az eltökélt utazó szerint

az álmok netovábbja. A vonat
hosszú volt, mint az éj, mint az emlékezet.
Megtorpant. Nézegette a külvasúti
tájat, erősnek érezte magát.
A tél ropogott, a bőrnyúzó hidegek
jutottak eszembe és hogy előrejutni

* *Novaja Zemlja* („Új-föld”, orosz; korábban angolul és hollandul ma is *Nova Zembla* néven ismert): sziget-csoport a Jeges-tengerben, Oroszországban, az Arhangelszki Területen, Európa legészakkeletibb részén. Novaja Zemlját számos kisebb mellett két fő sziget (az Északi és a Déli) alkotja, amelyeket a Matocsokin-tengerszoros választ el egymástól. Novaja Zemlja választja el a Barents-tengert a Kara-tengertől. Összterülete körülbelül 90 650 km².

** *Sir John Mandeville*: a nevét viselő útikönyv a XIV. században készült. Lefordították angolra, latinra és egyéb nyelvekre; az eredeti franciául íródott. A középkorban igen népszerű, elsősorban az elbeszélts csodálatos dolgoknak köszönhetően. Nem eredeti útikönyv, hanem korábban írt szövegek gyűjteménye. A szerző 1372-ben halt meg Liège-ben, és John Mandeville néven temették el, ám ez feltehetőleg álnév.

milyen nehéz a hóban. Ámde végre
északnak megyek, s ott elnyeri minden
az értelmét, véltem, s elég erős
voltam belenézni észak szemébe,
mert megtalálom majd csak a szót, reméltem,
a jó szót, amit mindenki keres.

Meglódult a vonat, megint haladtunk,
a dohányzók a hátsó kocsiban, zsúfolt tömegben,
újságos öregek, álmatag, ifjú nők,
pár gyerek: sírdogáltak vagy aludtak.
Míntha észak csupán elérhetetlen
délbáb volna az ablak előtt,

illúzió a táj. Otthonunk Európa
képzete: csak utaztunk, hogy ki-ki megtalálja,
ahol lennie kell tudtunk szerint.
Sötétség borult odakint a dombra –
arcom tükörképe vetült a tájra,
az egész szűz terepre odakint,

amely ránk várt. Lettél volna velem,
mondanom sem kéne, mekkora volt ott
az izgalom. Kövült fény lett a jégből.
A magyarzatok földjén már semmi nem
törhette meg a kemény, tiszta dolgok
fényét: egyre jobban ragyogtak éjjel.

Történelem, ó, tudnál csak szólni nyelvén
a hidegnek, tartanál csak bárha egyszer
északra, saját fagyott szíved fele,
most is régi kottákból énekelnénk,
elveszthetnénk sok agyonhasznált ősrégi koffert,
s lehetne végre mindenkinek felejtenie,

mert épp a furcsa, zord, sőt idegen hidegben,
ahol a jég, ha néhol megrepedt,
bálnák bukkantak ki hatalmasan,
s buktak le újra, ott kellett keresnem
az elmondandó történetemet,
úgyhogy alhattam is vagy leihattam magam,

mint más népségek ott fön, hisz utaznak épp elegenden
a hómezőkön át, ájultan, ám melegen.

2. Nova Zemblába érve

Nova Zembla vizén a szó úgy fagyott belénk,
csak tátogtunk, de mint aki kínlódvá rág,
a világ, mint deres lehelet tűnt elénk,

tömör felhő vagy épp egy elveszett világ
amorf váza, de hangfoszlányokkal teli,
mintha ott szólna benne gyengédség, durvaság,

dicséret, szemrehányás, s a fagyos csendben ki-ki
eltűnődhetne, s így felidéződhetne talán,
a titok és remény, mely a kései rést üti

a megkövült emlékezet falán,
hogy megtudjuk, mit is mondanak ott, ahonnan
eljöttünk, hogy szívünk pontosan mi után

tört meg, történelmünk mely pillanatban
siklott ki. Persze lett mélabú, rettenet,
amikor kiderült, hogy mindenütt halott van,

mikor előkerültek mind a rejtegetett,
gyönyörű szeretteink, az utcasarkon
álló puskás, gránátos gyerekek,

a megénekeletlen testek a háborús rom
alatt, akikre egy-egy épület úgy rogyott,
ahogy összeomlik a tüdő, lassan, lecsuklón,

ha elfogyott levegője, a tisztára mosott
hullák, a pék előtt az öregek sora,
az akasztottak a betonudvaron, meg a sok

futószalagon hozott ítélet... de hova
temethetnénk is őket, ha nem ködpléd alá:
fagyos leheletünkbe? Rettegés meg soha

ki nem hunyó remény... Történelmünk a halál
emléke, a gyerekkor nálunk éppen ez
a fagyott felhő, ez az eltűnt Názáret, ahol

indult kálváriánk. Érezzük is jeges
csókját e szinte szilárd, tojásdadforma gőznek,
melyben, mint kapszulában, hangunk nem is neszez.

Jöttünk tele jó reménnyel. Hisz frissebben levegőznek
a tüdők a hidegben, amúgy meg rendben kötél, vitorla,
a kereskedelmi utak is igencsak kedvezőek,

van áru, ajánlhatunk sok drága, ritka
fűszert: ciprusmagot, sáfrányt, s ha ez kevés,
vérünket, életünket. De egyelőre itt a

csöndbuborékba fagytunk, feleségek, férjek és
gyerekek, moccanni köztünk senki sem mer.
Hangunk tart ki tovább vagy e hideglelés?

Majd elválík, csak legyünk türelemmel.

3. Képzelt enyhülés

Pont a fejünk felett mássalhangzók recsegtek
– így Mandeville. De én géppuskarecsegést
meg bombarobbanást hallok. Minket betettek

karanténba, egy apró szobába, öcsémet és
engem. Pattognak a mássalhangzók fejünk felett,
rejtelmes, láthatatlan hangok, megannyi kész

ítélet a kinti világról, a szürke, csüggeteg,
lassacskán télbe csúszó ősz ügyében. Alant,
az utcán zajlik az élet, de mi, a két beteg,

kizárattunk belőle, ez a nyenyerehang
a sajtát kódrendszerünkön kifog.
Szüleink arra várnak, hogy a rádió nyugtalan

perceiket kitöltse. Kik a harcosok?
Kiknek a hangja recseg a világra?
Csak játék fegyverünk van, az se sok,

zászlónk egy pici ólomkatonán a kokárda.
Odakint alakul egy egész újfajta nyelv,
s a száműzetés különös illatú sok virága

nő ki bennünk a bánat emez új nyögéseivel,
az *ahokkal* meg *ókkal*: a *megbántott* fanyar
mellékneve vagy épp az örökös *levert*,

s egy mézes, furcsa főnév, mely a torkunkban kapar,
talán a győzelem és dicsőség neve,
mely nem is név, hanem egy hatalmas szobor,

ahogy talapzatáról éppen zuhan lefele,
és közben az a zaj, az az iszonyú zaj,
az az artikulálatlan mássalhangzó-zene.

De mi persze, két fiúcska, semmi baj,
a másodikon skarlátból lábadozunk.
Nem beszélünk egy hangot sem a majd

csak később eltanulandó nyelvből, mely a városunk
teszi tönkre. Ismerős csak később lesz fülünknek
dörgő története, a sok nyelvtani csonk

később áll össze. Az arcizmok jól megmerevednek
a gyakorlástól. Hamar minden ropog-recseg.
A sok mással- s magánhangzó lassan felenged.

4. Északról délnek

Itt északon a tenger ahhoz nem elég hideg,
hogy a szájpaddlásra tapassza a nyelvünk.
Idefent a mássalhangzók recsegése az otthonos
bankóropogás, bár ezt a jó öreg
valutát délre tőlünk csak néhány igen elnyűtt
helyen váltják. Mielőtt az elektronikus

vihar kitört, mikor még a hírek sóhajokként
terjedtek a gangokon, akkor sosem feledtük
az emberi hangokat az idő liftjébe rekedve
az elhanyagolt bérházakban, hol időnként
öregek halódtak, és a szomszéd meg a felettük
lakó elhanyagolt, ám művelt diák se kereste

őket jó ideig. Amott, abban a déli
országban, fel a lépcsőn kettesével szaladtunk
és a rugós nyugágyon szeretkeztünk s ezalatt
hallgathattuk a rádiót, míg el nem zárta a néni
mellettünk, és a hangos házaspár pont alattunk
krárogva, szipogva vágott ritkán használt szavakat

egymás fejéhez. Ami jeges, maradt jeges,
akár a fehér frizsider, fehérret énekelvén:
zavaró, de otthonos. Annak volt a jele,
hogy működnek a dolgok. Majd, egy különleges
napon, olvadni kezdett, ki-kialudt a jelfény,
és felbolydult a bérház is valamelyest.

A virágnyelvet felejtjük el, a sok metaforát.
Jó lenne, ha e nem várt enyhülést értenénk.
A halottak a jégsezekrényben érthető
nyelven dalolnak, az utakat rendben lesózták,
a forgalom halad a szabályok szerint.
Legyen mindenre meg a kiszabott idő.

Nova Zemblába tán most az idő berobbant.
Tán a recsegő mássalhangzók szóltak a már jó
ideje velük alvó magánhangzóknak is.
A légzés tán meg a puskák központozása jobban
hasonlít, mint ahogy képzeltük, a rádió
viharzó hangjai, a nyekergések, hamis

sipítások, kopogások teremtenek talán
élhető múltat. Ötven éve imbolyog a
ladikunk, ötvenhat óta. Vízről kotyogó hajó,
ingó padlójú gyerekkor, hazudós kapitány.
Van úgy, hogy felmerül a névváltozás joga.
Így lett egyszer csak a Reménység Foka: Jó.

Imreh András fordítása

Babiczky Tibor

AURUM

Akit – úgy hittem – már régen elmartam magamtól
Akit hazugságaimmal s vágyaimmal végképp tönkretettem
Nikotinnal szesszel mérgezett szívemben a gyermek
Újra megjelent

S most aggódva méri pulzusom s vizsgálja szívem
Körül a meggyűlt zsírt meszet s mellemre szorítja fülét
Hallgatja az életet hogyan veri szét
Bennem az élet

Egyedül csak a szívben nincs sokaság
Nincs férfi se nő se gyerek se idős
Nincs járható nincs járhatatlan amerre megyek
Nincsen semmi út

Most tetőtől talpig szemnek öltözöm
Mászik mászik egy nagy kerek bogár
S az égbolt írisze aranyról mélyvörösre vált
„Hát te bolond vagy?”

LEVEGŐVÉTEL

Ez már így marad. Elbotlik dolgában a férfi,
a nő, elhull állat és faág.
És félek, mint a bolond, aki féli
ép gondolatát.

Széken felejtett nadrágba, ingbe
rágta be magát az éjszaka.
Most előbújik s megfog szelíden
dohány-, verejték- s borszaga.

Vontató állatnak a lélegzetet
testünk elé ki fogta be?
A nap már csak egy ujjnyi tán. Minden el-
vonszolódik a semmibe.

Szemünk a magasba tekint, de nem lát
semmit. Az ősz ez itt. Nehéz.
Ez már így marad. Sötét lesz. S amit látni
akartunk, mindvégig az volt, ami néz.

Kovács Mikó Edina

SZÜRKÜL

Múlik az égszínkék, lepedő szürkül. Beszüremlik
rózsás lámpák hajnali fénye. De látni kevés már.
Dúdolok. Egykedvű felszínek alatt feszülő csönd
bújik: ilyenkor a nemlátszás is olyan kimerítő.
Más utcákra hajznak az utcák; száz meg ezer rég
volt utcára. A „most” értelmét veszti: hibernált
pillanatok kavarnak, mint széles, konok örvény.
Dönteni kellett volna, mi fáj inkább – de nekem nem
ment: a vak éj vagy az éles nap... s már nincsen egyik sem.

NYELVLECKE ÚJRAKEZDŐKNEK

Liebe Karin, kérlek, nicht böse rám;
 hosszú csönd volt, a sűrű semmi csöndje.
 De elfoszlott minden közös szavunk:
 Balaton, nyár, gitár és pályaudvar,
 műanyag táskák – és képeslapok
 Lipcséből. Hittem: elvegyültetek,
 a tükrös zöldségpult, a csillogó
 pöttyökkel szórt padló az áruházban;
 a méretpontos krumpliszeletek
 világa tárt karokkal várt. Mi meg...
 de hagyjuk. Nem lennék irigy ma már
 az illatodra: édes és makacs
 madártejzag... Nem lenne búcsúzás,
 csak gyors fotók kezes mobilokon;
 és kitörölhető memóriák.
 S tíz év után... egy konferencián
 egy műhely. Egy lány Lipcséből. Sután
 megtördelt nyelv – az élmény fontosabb;
 hogy ki mert szólni és mért nem. – Tudod
 – mondta –, a nyugatnémetek olyan...
 és bólintottam. Értem pontosan.
 Ahonnan, s amit vétettünk – közös.
 Hát egy alannyá lettünk, ő meg én,
 és megkerült az eldobott darab
 a mondatból. Más semmi különös,
 zárom a sort. Schreib mir, ha lesz időd.

Lanczkor Gábor

HALOTT TERMÉSZET

Nekiindultunk a kiszáradt,
 szűk vízmosásnak ketten a fehér kövek,
 virító tüskés kórószárok
 között föl, fölfelé az erdős semminek.

A vízmosást mögöttünk hagyva,
 fenyők alatt a szürke sziklasatuban
 kis tó tűnt fel; metélőhagyma
 zöldellt partján a fű közt öntudatosan.

És vihar egyszeri csalétke,
egy megnevezhetetlen lombú tönk faralt
le a mélyülő tófenékre,
a vízben ágai, akár a rőt korall.

Termeszváarak, világos sziklák.
S feljebb a lavina roncs hulladécai.
Sávnai fát elsodort, szétcincált
ez az olvadt hósávnai hűvös valami –

álló, derékba tört nagy törzsek,
követ-földet szorító kiszakadt gyökér,
ezernyi túleveles tört seb –
koszos fehér volt minden előttünk, fehér.

Felhők árnya sötétítgette,
az erdőn lenn foltokban be-bealkonyult,
amíg fölértünk a nyeregre.
Törpefenyő-sűrűn vitt fölfelé az út.

Aztán csak a nagy szél, tört szirtek.
És te, aki nem borzadsz, és ezt olvasod.
Itt fenn van az, hogy elveszítlek,
egyetlen élőmet e tiszta havason.

A VÍZESÉS

Félig elmerülve egy tál higanyban
úszik egy vasgolyó.
A fák közé a szél forrón belobban,
fújtat a barna ló,

kantárját megkötöm a nagy fenyőhöz.
Vagy ötméternyire
a sziklák közt sötét víztükröt öntöz
a zuhatag vize.

Onnan kerekded tömbökön bukdácsol
a völgybe a patak,
átdőlve a sziklán, kavicsos rácson
a vízfelszín alatt.

Beugrok, s beúszom a vízességig,
testem hűl fél fokot.
Egy tál higanyban elmerülve félig
egy vasgolyó forog,

dögöljek meg, dögöljelek, dögöljek
bele hát abba, hogy
véletlenül nehogy egy istent öljek
le: mert ki abbahagy

téged, igazából még el se kezdett,
mert hiába hagyok
akárkit el s hiába volnánk ketten:
egy vagy, egy vagy; s vagyok.

Borgos Anna

VAY SÁNDOR/SAROLTA: EGY KONVENCIONÁLIS NEMISZEREP- ÁTHÁGÓ A MÚLT SZÁZADFORDULÓN

Írásom főszereplője a múlt századfordulón élt író-újságíró, Vay Sándor, született Vay Sarolta grófnő, aki nőként látta meg a napvilágot, de fiúként nevelkedett, majd felnőttként korának hagyományos (dzsentrí-) férfiéletformáját élte, és akit két korabeli forrás a következő módon jellemzett: „*Csak magában nem szerette a nőt. Az asszonyiség szeretete minden másban, ami kívül állott, annyira ment nála, hogy utóvégre szerelmes lett az asszonyokba; de mindig olyan asszonyokba, akiknek finom lelkük, üde arcuk s meleg szíviük vala.*” (Eger és Vidéke, 1889. nov. 12.) – „*Vallásos, élénken érdeklődik minden szép és nemes dolog iránt, csak a férfiak iránt nem.*” (Richard von Krafft-Ebing: PSYCHOPATHIA SEXUALIS.) – A tanulmány az ő portréját igyekszik megrajzolni, amihez egyrészt Vay életútja, önmagáról való gondolkodása kínál megfelelő kiindulást, másrészt fontos adalékokkal szolgálnak a kortársak (írók, újságírók, pszichiáterek) vele kapcsolatos megnyilvánulásai, amelyek túlmutatván a személyen, sokat elárulnak a nemekkel, nemiséggel, természettel, normalitással, perverzióval kapcsolatos korabeli nézetekről is.

Kezdjük az életrajzzal, már ami abból a rendelkezésre álló források alapján rekonstruálható.¹ Vay Sarolta 1859-ben született Gyónon (ma Dabashoz tartozik), nagy múlt-

¹ Szinyei József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. Hornyánszky Viktor kiadása, 1911. 1016–1017.; Richard von Krafft-Ebing: PSYCHOPATHIA SEXUALIS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RENDELLENES NEMI ÉRZÉSRE [1886]. 12. kiadás [1902]. Nova, 1926. 331–339.; Buza Péter: SAROLTÁBÓL SÁNDOR. Budapest, 1983/7. 38–41.; Steinert Ágota: UTÓSZÓ. In: Vay Sarolta: RÉGI MAGYAR TÁRSASÉLET. Magvető, 1986. 499–507.; Fábri Anna: 'A SZÉP TILTOTT TÁJ FELÉ'. A MAGYAR IRÓNÖK TÖRTÉNETE KÉT SZÁZADFORDULÓ KÖZÖTT (1795–1905). Kortárs Kiadó, 1996. 169., 177–178.